

Tóth Kálmán

Báró Eötvös József az európai politikai közösség alapértékeiről¹

Báró Eötvös József, a Batthyány-kormány egyetlen olyan tagja, aki a kiegyezés után is miniszterként működött, 1869-ben a vallások egyenlőségének kimondására irányuló törvényjavaslatával kísérletet tett – a képviselőház többsége által követelt – egyház és állam szétválasztása liberális elvének magyarországi megvalósítására.

A törvényjavaslat benyújtása előtt azonban fontosnak tartotta, hogy informálisan egyeztessen a magyarországi katolikus egyház fejével, Simor János hercegprímással, mivel hívő katolikusként nem akart nyíltan szembemenni az egyház álláspontjával.

Tanulmányomban kettejük levélváltásának 1869. november–decemberi dokumentumai alapján, amelyek Esztergomi Prímási Levéltárban őrzött kéziratának másolataihoz az Eötvös levelezésének kiadásán dolgozó OTKA-kutatócsoport megbízott résztvevőjeként jutottam hozzá, kísérletet teszek Eötvösnek a keresztény vallásra mint az európai civilizáció alapjára, a politikai közösséget összetartó, a Carl Schmitt-i értelemben vett *politikait* megelőző, az államtól független, de annak működőképessége szempontjából nélkülözhetetlen összetartó erőre vonatkozó nézeteinek bemutatására.

Eötvös 1869. november 3-án kelt levelével² együtt juttatta el Simorhoz a vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezetek egyenjogúságáról készített törvényjavaslatát. Levelében leszögezte, hogy személy szerint csak a katolikus egyház autonómiájának megvalósítása után tartotta volna célszerűnek a törvényjavaslat benyújtását, azonban ellenzéki politikusok (Irányi Dániel, Tisza Kálmán) erre irányuló törvényjavaslatai, valamint a protestáns egyházak beadványai miatt a további halasztás az ügyre nézve csak káros következményekkel járna. Érvelése szerint azután, hogy 1848-ban kimondták a bevett vallások

¹ A tanulmány az Eötvös József levelezésének kiadása 2. (OTKA K 131564. sz.) című kutatás támogatásával készült (<http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&lang=HU&num=131564>).

² Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL), Simor-magánlevéltár 98/1869.

közötti teljes egyenlőség és viszonyosság elvét, majd 1868-ban ezt az elvet egy nem keresztény vallásra is alkalmazták,³ „hazánkban egy vallásegyenlőségi törvénynek principalis ellenokai nem léteznek többé”. Mivel az uralkodó Lajtán túli tartományaiban már szentesítette az ezt kimondó törvényt, „így a magyar vallás miniszternek nem áll hatalmában, oly törvény előterjesztése ellen tiltakozni, melyet az egész törvényhozás kíván s melyre nézve a Fejedelem mint a törvényhozás másik forrásának belé egyezése nem csak tudva van, de a Lajtán túli sanctióból bém bizonyítható”.

Mindebből kiindulva Eötvös arra törekedett, hogy a törvény a katolikus egyház számára „a lehetőségig sérelmes ne legyen”. Klasszikus liberális nézetei szerint „nem az lévén sérelmes az egyes confessióra nézve ha másoknak szabadság adatik, hanem csak az ha saját szabadsága megszoríttatik”. Ebből az alapelvől kiindulva a törvényjavaslatával elérni kívánt célja az volt, hogy a katolikus egyház a tervezett autonómia⁴ alapján a protestáns felekezetekkel azonos jogállásba kerüljön, és az állam is csak olyan mértékű kontrollt gyakorolhasson belső ügyei felett, mint azok esetében. Nézetei szerint a magyarországi katolikus egyház híveinek száma, valamint „anyagi és szellemi” ereje alapján nem kellene tartson az egyenlőségtől: „az egyenlőség annál kedvezőbb a katolicismusnak mennél teljesebb; mert ki tényleg suprematiával bír annak nagyobb privilegiumot a szabadságnál biztosítani nem lehet.”

Eötvösnek saját egyházához való viszonyulása nehezen érthető meg azon szellemi háttér ismerete nélkül, amely őt a nyugat-európai liberális

³ Köszönettel tartozom Cieger Andrásnak, hogy felhívta a figyelmemet Eötvös ezen állításának problémás voltára. Véleménye szerint valószínűleg szándékos csúsztatásról lehetett itt szó Eötvös részéről, mivel a hazai jogalkotás a vonatkozó törvények értelmében ekkor még nem jutott el a bevett vallások teljes egyenlőségének és viszonyosságának az izraelitákra is kiterjedő kimondásáig. Sem az 1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében, sem az 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról című törvényekből nem lehet ezt kiolvasni. Ha Eötvösnek igaza lett volna, akkor nem lett volna szükség az 1895. évi XLII. törvénycikkre az izraelita vallásról. Eötvös állítása pontos háttérének tisztázásához további kutatások szükségesek.

⁴ Az Eötvös által tervezett, és végül meg nem valósult katolikus autonómia tervezetéről, és az ezzel kapcsolatos korabeli vitákról lásd Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez*. Budapest, Szent-István-Társulat, 1918. 203–276; Cieger András: Az elvszerűség paradoxonjai: Eötvös József második minisztersége (1867–1871). In Gángó Gábor (szerk.): *„A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra.” Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013. 329–357, 337–345.

katolicizmus eszmevilágához kapcsolja. Ez a kapcsolat leginkább Charles de Montalembert gróffal, a francia liberális katolikusok vezéregyéniségével két évtizeden át rendszeresen folytatott levélváltásán keresztül vizsgálható meg, amelyet először Concha Győző tett hivatkozott könyvében eszmetörténeti vizsgálódás tárgyává. Concha megállapítása szerint „Eötvös Montalembert-tel [...] rokonirányú liberális katolikusként bontakozik ki a levelekből is, melyek némi részben talán pótolhatják a Montalembert-ről tervezett, sajnos már meg nem tarthatott emlékbeszédet.”⁵ Montalembert liberális katolicizmusát jelen tanulmány keretei között csak röviden érinthetjük. Concha összefoglalása szerint a francia gróf az állam és az egyház szétválasztásának, valamint „a katolicizmus és a demokrácia szövetségének”⁶ elkötelezett híve volt, aki publicisztikai, képviselői és irodalmi tevékenysége során a francia (gallikán) egyház függetlenségét nem Rómával, hanem a francia állammal szemben tekintette fontosnak, amiért ellenfelei az ultramontanizmus vádjával illették.⁷ Concha szerint Montalembert-hez hasonlóan Eötvös is a „szabad egyház szabad államban” elvét képviselte, „egyenlő szeretettel az egyház s az alkotmányos szabad állam irányában”.⁸ Mindezt „a bevett egyházak s a polgárilag és politikailag egyenjogúsított izraeliták vallási autonómiája által vélte megvalósíthatni”.⁹

A kellő diszkréció mellett kikért hercegprímási vélemény azonban nem osztotta a vallás- és közoktatásügyi miniszter álláspontját. 1869. november 16-án kelt hosszú levelében¹⁰ Simor részletesen kifejtette fenntartásait az általa „mind vallásérkölsi, mind politikai tekintetben – hazára és társadalomra nézve egyiránt szerencsétlenségnek” tartott törvényjavaslatról. Nézetei szerint „az uralkodó vallásügyi mozgalmak elsősorban a katolika egyház ’s ennek hazánkban bírt történeti és közjogi állása ellen vannak intézve”. A sajtó és az irodalom terén tapasztalt „minden mértéket túlhaladó gyűlöletes és ellenséges izgatás”-ra vezeti vissza a parlament általa félrevezetettnek tekintett többségének nézeteit. Álláspontja szerint: „A catholicismus a magyar álladalom, a dynastia, ’s a közös monarchia egyik legerősb, legbiztosabb eleme, a nélkül, hogy a józan és üdvös haladás vagy polgárisodás igényeinek legkevésbé is útját állná.” Bár „igen

⁵ Concha (1918): i. m. 9.

⁶ Concha (1918): i. m. 12.

⁷ Concha (1918): i. m. 12.

⁸ Concha (1918): i. m. 210.

⁹ Concha (1918): i. m. 211.

¹⁰ EPL, Simor-magánlevéltár 98/1869.

vigasztalónak és biztatónak” nevezte Eötvös meggyőződését, amely szerint tényleges szupremáciája mellett a katolikus egyház számára az egyenlőség csak kedvező lehet, azonban tart attól, hogy „az egyenlőség és viszonyosság elve még inkább kizsákmányolható lesz a catholicismus és katolikusok hátrányára, ha maga az elv szigorúan és óvatos körütekintéssel nem leendő formulázva”.

A törvényjavaslat egyes elemeit tekintve a hercegprímás különösen sérelmesnek tartotta, hogy az nemcsak a már létező, hanem a jövőben potenciálisan létrejövő valamennyi felekezetet is egyenlőnek nyilvánítja, azonban a katolikus egyház esetében „állami jogokat emleget s ezen állami jogok fenntartását helyezi kilátásba”. Simor nézetei szerint ez utóbbi azért elfogadhatatlan a katolikus egyház számára, mivel ezen patronátusi, fővédnöki előjogokat és kiváltságokat a katolikus egyház feje, a római pápa kizárólag a katolikus Magyarország apostoli királyára személyesen ruházta át, és nem általában az államhatalomra. Amennyiben az uralkodó ezen előjogairól lemondana, akkor azok „nem a magyar államra, hanem a római szentszékre szállanának vissza”.

A hercegprímás aggályosnak tartotta továbbá a törvényjavaslatban a katolikus egyházzal szemben igényelt állami jogok megszüntetésének az országos törvény által biztosított autonómia megvalósulásához kötését is, amely „ha bármily előre nem látott oknál fogva ezen autonómia létre nem jöne – a kath. egyházat – az egyenlőség ’s viszonyosság elve dacára – már előre törvényesen örök gyámságra és szolgaságra ítélné”. Problematikusnak tekintette a katolikus autonómia országgyűlési jóváhagyáshoz való kötését is, mert az szerinte „nem az állam és egyház, hanem az egyház ’s apostoli patrónusa közt végzendő ügy”. Simor ezeken felül elfogadhatatlannak tartotta „a keresztény és nemkeresztény egyének” közötti házasság állami elismerését, amellyel kapcsolatban fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „a parlament ily intézkedést jelenleg csakis a zsidók miatt tarthat opportunusnak, eltérhetőbb lett volna, a zsidók vegyes házasságáról alkotni valamely törvényt, mintsem ezt azon általánosságban formulálni, hogy a keresztény minden nem kereszténnyel, tehát törökkel, tatárral, mormonnal s bármily pogánnyal is házassági viszonyba léphet”. Magát a polgári házasság intézményét is elutasította, amelyet „a keresztény családi élet nagy veszedelmének” nevezett, és a községi anyakönyvek bevezetését is ebbe az irányba mutató intézkedésnek tekintette.

Simor az állami túlterjeszkedés példáinak tartotta mindezeket, „melyek az egyház befolyását társadalmi tekintetben is háttérbe szorítják, az egyház irányadása alól még a családi életet is elvonni igyekeznek, s melyek minden egyéni, családi és társadalmi mozdulatát a polgároknak a mindenható állam

örkődése, uralma, rendszabályozgatása és megadóztatása alá helyezik”. Érvelésében figyelemre méltó módon átveszi a felvilágosodás és a liberalizmus fogalomkészletének elemeit, és fordítja ezeket az általa állami túlterjeszkedésként értelmezett intézkedések legitimitása ellen:

„Bizonyosan nem azoknak van akár az egyéni és családi, akár a polgári közszabadságról legtisztább s leghelyesebb fogalmuk, kik ily intézkedések honosítását sürgetik. Valóban, eltekintve a katolikus elvektől, alig lehet más tekintetben is józan okokat találni arra, melyek hazánkra nézve ezen új szintoly költséges és vexatorius, mint káros és felesleges intézkedését a centralizáló viszketegnek és parlamentaris erőszakoskodásnak kimentethetnék.”

A hercegrímás saját konzervatív és a katolikus egyház történelmi pozícióit védelmező álláspontját történelemfilozófiai érvekkel is alátámasztotta. A külföldi példák kritikátlan átvételéből fakadó veszélyekre utalva a következőket állapította meg:

„Mi pedig Magyarországon azt hisszük, hogy a világ minden tévedéseinek és sikertelen problémáinak teljes folyamán és circulus vitiosusain (mintha azok nélkül a haladás hiányos lenne) mulhatlanul szintén át kell esnünk, habár bizonyos újításokat, mint például a közös iskolákat is, vagy egyéb találmányait s kísérleteit a centralisatiónak és állami experimentatióknak csak akkor kezdünk sürgetni, midőn azoknak hiányossága és elvetendősege más országokban már sajnos tapasztalás folytán napfényre derült.”

Nézetei szerint „hazánkat köztudomásra ezelőtt épen az mentette meg, hogy a törvényhozás vakon soha sem utánzott más országokat, óvakodott rögtönzött újításoktól s az alkotmány fejlesztésében koronkint mindig a gyakorlati szükségből s a nemzet geniusából, közérzetéből merítette intézkedéseit”. Simor a „haza” érdekét teljes összhangban vélte állani a magyar államiság létrejöttében kétségkívül kulcsszerepet játszó katolikus egyházzal, és kifogásainak figyelembevételétől nemcsak az egyházat, hanem a „hazát” is fenyegető veszély elhárítását várta, és saját pozícióját az általa képviselt (más módon szóhoz nem jutó) többség akarataként határozta meg:

„Azért is mindazok, kik az egyház jogait védik, kik a hazát féltik, s kik a társadalom keresztény alapjait megőrizni óhajtják, – a körülmények hatalmával s a pillanatnyi politikai conjuncturák elkerülhetetlen szüleményeivel s factumaival szemben velem együtt azzal vigasztalják magokat, hogy oly törvények s institutiók tartósak nem lehetnek, melyek a parlamentaris fictiókkal a népek minoritása, fájdalom – vezetői által hozatnak létre, de általában nem a nemzeti élet és valódi közakarat szükségességéből fejlődtek ki, melyek

tehát a közérzetben nem is gyökereznek s melyek ennél fogva a parlament körén kívül a polgárok és családok többségének helyeslő szavazatára soha nem támaszkodhatnak.”

A hercegprímás tehát megkérdőjelezte, hogy az országgyűlés többsége valóban az általa képviselt többségének akaratát képviselné, és általában véve a parlamentáris kormányzati forma közösségi legitimitásának problematikus voltára mutatott rá. Az adott korban ennek a kritikának az érvényessége pedig aligha volt minden kétséget kizáróan tagadható, mert még az ország férfilakosságának is csak hozzávetőlegesen 20-25%-a rendelkezett választójoggal. Azonban ne gondoljuk azt, hogy az egyébként alacsony sorból felemelkedett hercegprímás itt valóban demokratikus nézeteket hangoztatott volna. A többség, a nép akaratára számára se jelenthetett egyebet, mint legitimációs alapot a katolikus egyház privilegizált helyzetének fenntartására irányuló konzervatív nézeteinek alátámasztására. Hivatkozási alapja tehát éppen annyira fiktív és konstruált jellegű, és hatalmi érdekeket szolgál, mint amivel ő maga a parlamentáris kormányzati formát vádolja.

Simor vitapozíciójának részletes ismertetése után térjünk rá vizsgálódásunk tulajdonképpeni tárgyára, Eötvösnek az európai politikai közösség alapértékeiről vallott nézeteinek bemutatására, amelyeket Simorhoz intézett válaszevele alapján rekonstruálhatunk a vallások egyenlőségének kimondására irányuló törvényjavaslattal kapcsolatos vitájuk kontextusában. 1869. december 19-én kelt válaszában¹¹ Eötvös egyetértését fejezte ki a hercegprímás azon nézetével kapcsolatban, amely szerint a korszak egyik legveszélyesebb tendenciája a vallási közöny terjedése:

„[K]orunknak egyik legaggasztóbb jelensége a vallási közönyben található, mely, fájdalom! mindinkább hazánkban is elterjed, – egész kiterjedésében osztom e meggyőződést; és én, ki összes civilisatióknak alapját a keresztyén vallás által terjesztett eszmékben találok, nem aggodom semmi iránt annyira, mint midőn ezen eszméket egyrésztől szenvedélyesen megtámadva, – a másiktól oly gyengén védelmezve látom.”

Eötvös tehát egyértelműen amellett foglalt állást, hogy az egész európai civilizáció alapja a keresztyén értékrend, amely az adott kultúrkörön belül a politikai közösség stabilitásának legfontosabb garanciája. Álláspontja szerint a politikai elitnek kerülnie kell minden olyan lépést, amely „a vallási eszmék ’s érzületek ezen meggyengülését előmozdíthatná”, és lehetőség szerint arra kell törekedni, „hogy a mennyire lehet, e veszélyes iránynak gátak állíttassanak”. Klasszikus liberális nézeteivel ebben

¹¹ EPL, Nr. 102. Cat. 59.

a kérdésben sem tartotta összeegyeztethetőnek a gondolat- és szólásszabadságot erőteljesen korlátozó intézkedések alkalmazását, azonban az állam világnézeti semlegességének elve is távol állt tőle.

A Simorral folytatott vita tehát nem az alapértékek különbözősége, hanem a mindkettőjük által egyaránt veszélyesnek tartott vallási közönyösség terjedésének okai körül bontakozott ki. Eötvös álláspontja szerint a vallásegyenlőségről alkotott törvények nem növelték a vallási közönyt Európa más országaiban, és az egyháztól való elidegenedés okait a hercegprímás nézeteivel pont ellentétes tényezőkre vezette vissza. Történelmi példákkal alátámasztott érvelése szerint a múltban a vallási közöny két korszakban terjedt el szélesebb körben. A reformációt megelőző időszakban a műveltebb rétegek körében a humanizmus szorította háttérbe a keresztény felfogást, míg a francia forradalmat megelőző században a felvilágosodás filozófiája. A vallásszabadság és a vallások egyenlősége egyik korszakban se volt kimondva, sőt a vallási tanok és különösen az egyház befolyása elleni fellépést éppen a világi hatalom és az uralkodó egyház szoros összefonódása váltotta ki Eötvös szerint. A világi hatalom esetleges visszaéléseit is igazolni próbáló államvallás „azon meggyőződést idézte elé a nép között, hogy azon bilincsektől, melyekkel őt a világi hatalom terhelé, megszabadulnia nem lehet, hacsak egyszersmind azon hatalmat nem törli meg, mellyel az egyház a világi hatalomnak még visszaéléseit is oltalmazni látszott”.

Ezen gondolatok jól mutatják barátja, Montalembert nézeteinek hatását, amelyeket a gróf 1863-ban a belga katolikusok kongresszusa előtt tartott két beszédében fejtett ki, és amelyeket Eötvös fordítottat le magyar nyelvre.¹² Montalembert szerint a szabadság nemcsak nem áll ellentétben a katolikus egyház érdekével, hanem a megváltozott társadalmi viszonyok között egyenesen létszükséglete annak: „A szabadság tehát a legfőbb jó az egyháznak nézve, és a legfőbb szükség. De az egyház nem lehet többé szabad, csak az általános szabadság keblében. Semmiféle részleges szabadság nem létezhetik ma, s legkevésbé az egyházé, másként mint a közös szabadság garantiája alatt.”¹³

¹² „All dasjenige was Sie mir zugeschickt, habe ich erhalten, ja ich habe Ihre Schrift «l'Église libre dans l'État libre» übersetzen lassen und kann Ihnen die Übersetzung in ungarischer Sprache, wenn es Sie interessiert, zusenden.” Eötvös József báró – Charles de Montalembert grófhoz, Svábhely, 1865. augusztus 24. Közli: Concha (1918): i. m. 280–281.

A fordítás nyomtatásban is megjelent a következő címmel: Charles de Montalembert: *Szabad egyház a szabad államban*. Ford. Matkovich Pál. Pest, Emich Gusztáv, 1864.

¹³ Montalembert (1864): i. m. 14.

Montalembert beszédében egyértelműen állást foglalt amellett, hogy az állam és az egyház összefonódása kikezdi az egyház hitelességét: „az egyház és trón közti igen benső szövetségnek csak látszata is elég arra, hogy meggyöngítse és compromittálja az egyházat.”¹⁴

Eötvös azonban a vallás és az állam teljes szétválasztását is lehetetlennek tartotta. A felekezeti autonómiák létrehozására irányuló miniszteri törekvése mellett tisztában volt a vallás által képviselt értékrendnek az állam fennmaradásához nyújtott létfontosságú hozzájárulásával:

„Nincs nagyobb csalódás, mint azoké, kik a vallás és állam oly tökéletes elkülönzéséről ábrándoznak, mely mellett azok egymásra befolyást nem gyakorolnak. Bármint tegyünk, az lehetetlen, hogy az összes népnek meggyőződése az állam alakítására befolyást ne gyakoroljanak, ’s miután éppen a vallás az, mi a legfontosabb erkölcsi kérdésekre nézve e meggyőzéseknek irányt ad, a vallás által terjesztett eszmék ’s érzületek képezik azon szellemi légkört, melytől az állam kifejlődése függ. Nemcsak a tapasztalás, de maga a dolgok természete bizonyítja, hogy ott, hol erős vallásos meggyőződés létezik, az állam azon elvekkel ellentétben nem állhat, melyek a vallás által megállapítottak. De e befolyás nem kölcsönös; ’s ha egyrésztől tagadhatlan, hogy a vallás körében történt változások az állam körében is mindig a nekik megfelelő átalakulást idézték elő (mit a keresztyén-ség általános elterjedése – ’s a reformatio is egy bizonyos fokig bizonyít) soha az állam körében történt változások vallási fogalmaknak enyészetét vagy csak tetemes változását sem idézhették elő. ’S midőn az állam, habár a legjobb szándékból, hogy a vallás iránt tiszteletét bizonyítsa, vagy háláját fejezze ki, a vallást protegálni akarja, midőn egyes tanait oltalma alá veszi, vagy hatalmát, mely csak morális eszközök által tartható fenn, törvények és rendeletek által biztosítani akarja; oly valamit kísért meg, mihez hatalma nincsen, ’s mi végre is csak annyiban lehetséges, a mennyiben a vallás azon magasabb állásából leszáll, mely uradalmának természetes körét képezi.”¹⁵

Amint a hosszú idézetből kiderül, Eötvös az állam és a vallás közötti kapcsolatot – némileg a német alkotmányjogász Ernst-Wolfgang Böckenförde híres dilemmáját¹⁶ előlegező módon – nem tartotta kölcsönösnek, tehát megkockáztat-

¹⁴ Montalembert (1864): i. m. 16.

¹⁵ Eötvös József báró – Simor Jánoshoz, Buda, 1869. december 19. EPL, Nr. 102. Cat. 59.

¹⁶ „[A] szabadelvű, szekularizált állam létalapját olyan előfeltételek jelentik, amelyeket ő maga nem tud garantálni. [...] Szabadelvű államként egyrésztől csak akkor maradhat fenn, ha a szabadság, melyet polgárai számára biztosít, belülről, az egyén erkölcsi lényegéből és a társadalom homogenitásából kiindulva szabályozza önmagát. Másrésztől viszont ezeket a belső szabályzóerőket az állam meg sem kísérelheti önmagából kiindulva, vagyis jogi kényszer és autoritatív parancs útján garantálni anélkül, hogy szabadelvűségét fel ne adná és – szekularizált síkon – vissza ne süllyedne ahhoz a totalitásigényhez, amelyből a vallási polgárháborúk során ő maga vezetett ki.”

hatjuk azt a megállapítást, hogy nemcsak a liberális demokrácia, hanem általában véve az állam mint politikai közösség is rá van utalva olyan rajta kívül álló tényezőkre, amelyek a fennállásához nélkülözhetetlen alapértékeket csak addig biztosítják, ameddig nem próbál túlságosan nagy befolyást gyakorolni ezekre.

Eötvös elutasította a vallás politikai célok érdekében történő instrumentalizálását, nézetei szerint történelmi példák mutatják, hogy az egyház támogatása képes volt olyan államokat hosszabb ideig fenntartani, amelyeknek a szerkezete sem az észjog, sem a polgárok érdekei által nem volt igazolható, de ezzel „az egyház mindazon ellentétet és gyűlöletet idézte elő maga ellen is, melyet az államnak institúciói érdemeltek; míg ellenben azon ellentét s gyűlölet, mely az egyház ellen egyes országokban létezett, azon arányban gyengült ’s enyészett, melyben az egyház az állam hatalomnak öleléséből kibontakozott”.¹⁷

Álláspontja szerint „a vallás által terjesztett eszmék ’s érzületek” prepolitikai értékeként¹⁸ biztosítják az államszervezet, a politikai közösség alapját, „de ellenkezőleg az állam a vallás irányában annak szilárdítására nem tehet mást, minthogy teljes szabadságát biztosítja, ’s irányában tisztelettel viseltetik”.

Simor nézeteivel szemben tehát pont a vallások egyenlőségének kimondása, az állam és az egyház intézményes szétválasztása szolgálja Eötvös szerint a magyar katolikus egyház érdekét, és ezt a francia és belga politikai katolicizmus példájával támasztja alá. A hercegprímással ellentétben úgy látta, hogy miután Magyarországon már 1848-ban kimondták a bevett vallások teljes egyenlőségét, és 1868-ban ezt a zsidó vallásra is kiterjesztették,¹⁹ az általános elv kimondása semelyik bevett vallásra nézve nem jár káros következményekkel, sőt éppen a katolikus vallás számára biztosít olyan szabadságot, amellyel az korábban nem rendelkezett. Erre vonatkozó álláspontját levele utolsó bekezdésében a következőképpen összegezte:

„Teljes őszinteséggel előadtam Herczagségednek nézeteimet, melyekhez még csak azon meggyőződésnek újabb kifejezését csatolom, hogy a dolgok jelen állásában azt, hogy

Ernst-Wolfgang Böckenförde: *Állami jog és erkölcsi rend. Válogatott tanulmányok*. Ford. Arató Balázs. Budapest, L'Harmattan, 2020. 23.

¹⁷ Eötvös József báró – Simor Jánoshoz, Buda, 1869. december 19. EPL, Nr. 102. Cat. 59.

¹⁸ Ferenc Hörcher: Prepolitical Values? Böckenförde, Habermas and Ratzinger and the Use of the Humanities in Constitutional Interpretation. In Horkay Hörcher Ferenc: *On the Usefulness of the Humanities. Essays – A bölcsészettudományok hasznáról. Esszék, tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan, 2014. 87–101.

¹⁹ Lásd a 3. lábjegyzetet.

az általános vallásszabadság tárgyában törvény alkottassék, elkerülhetetlenek tartom; s hogy tekintve az autonómiának azon fokát, melyet hazánkban a többi vallásfelekezetek élveznek, s azon állást, melyet a kath. egyház az állammal szoros összeköttetése következtében jelenleg elfoglal, a vallásfelekezetek teljes egyenjogúságának biztosítását a kath. egyházra nézve nemcsak nem sérelmesnek, hanem kedvezőnek tartom.”²⁰

A Simorral folytatott vita kontextusában tehát megállapíthatjuk, hogy Eötvös liberális katolikusként nem látott ellentétet a klasszikus liberális szabadságjogok valamennyi vallási közösségre való kiterjesztésének törvény általi kimondása és a domináns pozícióval bíró, az államhatalommal szoros kapcsolatban álló katolikus egyház érdekei között. A vallásfelekezetek egyjogúságának biztosítása²¹ és a katolikus egyház államegyházi státusának 1848-ban már kimondott megszűnése Eötvös érvelése szerint inkább erősíti az állam mint politikai közösség prepolitikai alapját biztosító keresztény értékrendet, semmint tovább gyengítené azt, mivel – amint azt láthattuk – az állam és a vallás viszonya nem kölcsönös, és az állam hatalmi törekvései a saját fennállását biztosító *politikait* megelőző értékek biztosítására a szándékolttal ellenkező hatást, a keresztény értékrend társadalmi elfogadottságának gyengülését idézik elő. Az azóta eltelt másfél évszázad európai történelmi példái alapján azonban az is látható, hogy a saját fennállásuk prepolitikai alapértékeinek létezését tagadó, a keresztény értékrenddel szemben ellenséges totalitárius rendszerek se tudták sem teljes mértékben függetleníteni magukat az európai politikai közösség keresztény értékrenden nyugvó alapjaitól, sem teljesen megváltoztatniuk az emberek gondolkodását. A vallásos értékrend nyílt tagadása is kiváltotta azt a nem szándékolt ellenhatást, amely a közép- és kelet-európai rendszerváltások után az egyházak társadalmi pozíciójának ismételt megerősödéséhez vezetett. Annak vizsgálata azonban már egy újabb vizsgálódás tárgya lehetne, hogy az egyes volt szocialista országokban az államhatalom és a történelmi egyházak közötti együttműködés mennyiben képes ellensúlyozni a globális kapitalizmus fogyasztói mentalitásának terjedésével minden korábbinál aggasztóbb méreteket öltő vallási közönyösséget.

²⁰ Eötvös József báró – Simor Jánoshoz, Buda, 1869. december 19. EPL, Nr. 102. Cat. 59.

²¹ Eötvös törvényjavaslatát végül nem fogadták el, ahogy az általa tervezett katolikus autonómia se valósult meg. A vallások közötti egyenlőségre, valamint az állam és egyház szétválasztására irányuló kérdések a századfordulón fognak ismét a politika napirendjére kerülni, amikor a hazai kormányzó liberalizmus utolsó erejével még állást foglal ebben a bonyolult kérdésben.

Felhasznált irodalom

- Böckenförde, Ernst-Wolfgang: *Állami jog és erkölcsi rend. Válogatott tanulmányok.* Ford. Arató Balázs. Budapest, L'Harmattan, 2020.
- Cieger András: Az elvszerűség paradoxonjai: Eötvös József második minisztersége (1867–1871). In Gángó Gábor (szerk.): „A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra.” *Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára.* Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013. 329–357.
- Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonomiájának kezdeteihez.* Budapest, Szent-István-Társulat, 1918.
- Hörcher, Ferenc: Prepolitical Values? Böckenförde, Habermas and Ratzinger and the Use of the Humanities in Constitutional Interpretation. In Horkay Hörcher Ferenc: *Of the Usefulness of the Humanities. Essays – A bölcsészettudományok hasznáról. Esszék, tanulmányok.* Budapest, L'Harmattan, 2014. 87–101.
- Montalembert, Charles de: *Szabad egyház a szabad államban.* Ford. Matkovich Pál. Pest, Emich Gusztáv, 1864.